

Верховний
Суд

«Необґрунтовані активи: судова практика»

Петров Євген Вікторович
Суддя КЦС ВС

I Форумі з антикорупційного права,
Асоціація правників України,
7 березня 2024 року

Питання стягнення, конфіскації незаконно отриманого майна (доходів, активів) були предметом розгляду Європейського суду з прав людини у справах:

- «Гогітідзе та інші проти Грузії»
- «Батлер проти Сполученого Королівства»
- «Силицькієне проти Литви»
- «Раймондо проти Італії»
- «Аркурі та інші проти Італії»
- «Морабіто та інші проти Італії»
- «Ріела та інші проти Італії»
- «Сан проти Росії»
- «С. М. проти Франції»
- «Ейр Канада проти Сполученого Королівства»
- «Філіпс проти Сполученого Королівства»
- «Уелч проти Сполученого Королівства»
- «Ван Офферен проти Нідерландів»
- «Саккочча проти Австрії»
- «Денисова і Моїсеєва проти Росії»
- «Фонд Дасса та інші проти Ліхтенштейну»
- «Грейсон і Барнхем проти Сполученого Королівства»
- «Агосі проти Сполученого Королівства»
- «Перре проти Італії»
- «Йілдирим проти Італії»
- «Руммі проти Естонії»
- «Вейтс проти Естонії»
- «Йокела проти Фінляндії»
- «Хэндисайд проти Сполученого Королівства»

Українська модель конфіскації in rem отримала своє вираження в конструкції «необґрунтовані активи»

Запроваджено інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави Законом України від 31.10.2019 № 263-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів». Закон набрав чинності 28.11.2019

В законодавстві все частіше використовується термін «активи» - цивільному, податковому, господарському, антимонопольному, корпоративному, фінансовому.

Загальні підходи в регулюванні активів:

- з одного боку активи і є об'єктом, а з іншого лише посвідчують об'єкт
- з одного боку активи вибирають в себе все майно, в тому числі цінні папери та грошові кошти, а з іншого існують паралельно;
- з одного боку, законодавець розмежовує поняття майнових та нематеріальних активів, а з іншого об'єднує їх.

«Активи» для цілей глави 12 ЦПК України означає грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування.

В світовій практиці сформулювалося два основні різновиди конфіскації:

1) проти особи (особиста конфіскація, *in personam*) – застосування в кримінальному судочинстві

2) проти речі (речова конфіскація, *in rem*) – застосування в цивільному судочинстві.

В рішенні ЄСПЛ від 12.08.2015 у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» зазначив, що *in rem*, спрямована на повернення майна, набутого незаконним шляхом або походження якого неможливо пояснити і яке належить державним посадовим особам та їхньому близькому оточенню.

3) стандартами доказування: для конфіскації *in personam* – має застосовуватися кримінально-правовий стандарт «поза розумним сумнівом»;

для конфіскації *in rem* – використовується стандарт «баланс ймовірностей».

Наприклад, - у справі «Walsh v. Director of the Assets Recovery Agency» заявник наполягав на необхідності застосування більш жорсткого критерію доказування. Застосувавши трискладовий тест Engel, суд дійшов висновку, що такі справи є цивільними за своєю природою. Тому застосування більш суворого стандарту доведення, який застосовується в кримінальних провадженнях, не є обов'язковим

Приклад застосування стандарту доказування: рішення від 10.12.2010 у справі «Трепашкін проти Росії», Суд вирішив використати простіший стандарт доказування з причин, які повсюдно виникатимуть у справах з визнання необґрунтованими активів – небажання однієї зі сторін надавати докази, які є важливими для винесення рішення.

За загальним правилом, ЄСПЛ не визнає цивільну конфіскацію активів поза кримінальним провадженням порушенням права власності, якщо держава дотримується принципів законності, легітимності та пропорційності і на практиці забезпечує процесуальні права власників активів

Нетиповий правовий режим конструкції «необґрунтовані активи»:

- Суттєві особливості правового регулювання - а) матеріально-правове регулювання необґрунтованих активів у більшій мірі здійснюється на рівні процесуального закону, а не ЦК України; б) сам правовий інструментарій повністю неузгоджений із ЦК України, що містить тільки фрагментарне регулювання певних аспектів позовної давності, кваліфікацію рішення про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як спростування правомірності набуття права власності та підстави припинення цього права.
- Конструкція недійсності правочину не застосовується – не працює презумпція правомірності правочину (головний принцип: встановлення тягаря доведення обставин незаконності, недійсності або нікчемності, особливо, яка заявляє такі вимоги в позовному провадженні). Головним принципом є - спростування презумпції правомірності набуття права власності (ч.2 ст. 328 ЦК України).
- Суб'єктами до яких може бути пред'явлено позов є публічні особи та «пов'язані» з ними особи (ч. 4 ст. 290 ЦПК України, пункт 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції»). Іншими словами *in rem* є свого роду додатковим обмеженням для публічних осіб.
- Позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави подається прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 1 ст. 290 ЦПК України)
- Позовна давність до вимог про визнання необґрунтованими активів тривалістю ЧОТИРИ роки (ч. 5 ст. 258 ЦК України). Перебіг позовної давності починається від дня набуття оспорюваних активів відповідачем. (ч.7 ст. 261 ЦК України)

Позов пред'являється щодо - активів набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, *у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб*, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 3685 Кримінального кодексу України;

2) активів, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, *у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб*, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за статтею 3685 Кримінального кодексу України, предметом злочину в якому були ці активи, закрите на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 КПК України і відповідне рішення набуло статусу остаточного;

3) доходів, отриманих від зазначених вище активів (ч. 2 ст. 290 ЦПК України).

Зв'язок активів з відповідачем може бути прямим та опосередкованим (особа є фактичним контролером цих активів, – або вона дала «доручення» третій особі набути актив, або вона може вчиняти щодо активів дії, тотожні праву розпорядження). Термін «за дорученням», використаний у п. 2 ч. 8 ст. 290 ЦПК України, відмінний від визначених цивільним законодавством відносин довірителя і повіреного.

Аналіз судової практики дозволяє навести *невичерпний* перелік обставин, що можуть свідчити про неформалізований контроль за майном з боку публічної особи:

- (1) користування активом, у тому числі без оформлення правових відносин між власником та суб'єктом декларування;
- (2) систематичність, тривалість, спосіб, обсяг та зміст користування активом суб'єктом декларування (водночас таке користування не обов'язково має бути постійним або безперервним);
- (3) наявність між власником та суб'єктом декларування родинних, дружніх або інших зв'язків, відносин підпорядкування тощо;
- 4) набуття активу номінальним власником на підставі правочину, до якого залучена повірена особа, що діє формально за дорученням від первісного власника та одночасно пов'язана із суб'єктом декларування, в інтересах якої набувається актив;
- (5) фінансова неспроможність третьої особи самотійно набути актив у власність;
- (6) створення суб'єктом декларування умов для набуття активів третьою особою;
- (7) здійснення суб'єктом декларування та/або власником за його дорученням витрат, пов'язаних з утриманням активу;
- (8) здійснення суб'єктом декларування та/або власником за його дорученням правочинів, пов'язаних з ефективним використанням активу;

- (9) поліпшення властивостей активу або підлаштування умов його використання під власні потреби;
- (10) можливість суб'єкта декларування визначати користування активом іншими особами (наприклад, членами своєї сім'ї);
- (11) можливість суб'єкта декларування відмовитися від активу;
- (12) можливість суб'єкта декларування впливати на долю активу, зокрема шляхом надання відповідного доручення власнику

Ціннісний підхід (value based) до конфіскації – тобто закріплена можливість конфіскувати майно, еквівалентне вартості незаконно здобутих активів, адже інакше втрата активу (в тому числі з причин, які залежать від власника) мала б наслідком неможливість конфіскації нічого іншого. Водночас ч. 3 ст. 292 ЦПК встановлено, що у разі неможливості звернення стягнення на активи, визнані необґрунтованими, саме на відповідача покладається обов'язок сплатити вартість таких активів або стягнення звертається на інші активи відповідача, які відповідають вартості необґрунтованих активів. У разі доведення, що реальним власником активу є посадовець, розширена конфіскація передовсім має поширюватись саме на його активи, а не активи третіх осіб.

Законом не встановлено випадків *виникнення солідарного зобов'язання для стягнення необґрунтованих активів* у дохід держави чи вартості таких активів (Постанова Верховного Суду від 4 жовтня 2023 року у справі № 991/2396/22 (провадження № 61-8529св23))

Верховний
Суд

Дякую за увагу!

Петров Є.В., суддя КЦС ВС, д.ю.н., професор
Верховний Суд, вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043,
<http://supreme.court.gov.ua>,
petrov.e@supreme.court.gov.ua
www.facebook.com/petroff_xp